

ПРИНЦИП ВІЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ У ЮРИДИЧНОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ПИСЬМІ: МЕТОДОЛОГІЧНО-ПРАВОВА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

THE PRINCIPLE OF FREE EVALUATION OF EVIDENCE IN LEGAL ACADEMIC WRITING: METHODOLOGICAL-LEGAL DETERMINATION AND EPISTEMOLOGICAL PRINCIPLES

Гафич І.І., д.філос. у гал.права,
асистент кафедри прав людини та юридичної методології
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0001-7520-6538

У статті досліджується принцип вільної оцінки доказів у юридичному академічному письмі як методологічна та епістемологічна категорія сучасного правознавства. Автор обґрунтовує необхідність відмежування цього принципу від однойменного процесуального засадничого положення, що діє у сфері судочинства. Якщо в судовому процесі він регулює межі дискреції суду у встановленні фактичних обставин, то в юридичній науці мова йде про інтелектуальну автономію дослідника, як здатність самостійно формулювати, обґрунтовувати й критично переосмислювати правові висновки на підставі науково вивіреного аналізу.

Вільність оцінки у цьому контексті не зводиться до суб'єктивної довільності чи релятивізму, а передбачає відповідальне дотримання внутрішньої логіки наукового аргументування, академічної доброчесності, верифікованості висновків і релевантності використаних джерел. Вона постає як інтелектуальний принцип, що поєднує критичність мислення, доказову дисципліну й методологічну відкритість, створюючи умови для розвитку інноваційних форм правового знання.

Проаналізовано методологічні межі свободи у правничому письмі - баланс між творчим пошуком і академічною відповідальністю, між нормативними приписами та міждисциплінарною рецептивністю. У цьому контексті розглянуто підходи провідних теоретиків права - К.-Л. фон Бара, Н. МакКорміка, Ф. Оста, Г. Гарта, які пропонують різні критерії допустимої автономії правового міркування та співвідношення раціонального й евристичного у процесі пізнання права.

Особливу увагу приділено ролі принципу вільної оцінки як інструмента оновлення правової доктрини. Показано, що саме завдяки йому стає можливою критика позитивного права, формулювання альтернативних теоретичних моделей, подолання догматизму й запровадження міждисциплінарних методів аналізу. Такий підхід сприяє формуванню відкритого наукового простору, де правова аргументація набуває творчого та концептотворчого характеру.

Зроблено висновок, що принцип вільної оцінки доказів у юридичному письмі виконує не лише аналітичну, а й евристичну та концептотворчу функції. Він забезпечує гнучкість методологічних інструментів, підтримує епістемологічну відкритість і сприяє розвитку критичного правового мислення. У результаті цей принцип постає як одна з ключових умов еволюції сучасної правової науки в постпозитивістській парадигмі, орієнтованій на діалог, аргументовану рефлексію та інтелектуальну автономію дослідника.

Ключові слова: доказ, оцінка доказів, юридична аргументація, правова наука, академічне письмо, методологія права, аналітичне мислення, правова доктрина.

The article examines the principle of free assessment of evidence in legal academic writing as a methodological and epistemological category of modern jurisprudence. The author proposes to distinguish it from the principle of the same name in the judicial process, emphasizing that in the scientific context it is not about the discretion of the subject of law enforcement, but about the intellectual autonomy of the researcher in formulating and substantiating legal conclusions. It is argued that such autonomy is not arbitrary, but involves adherence to structural logic, scientific integrity, relevance of sources and the ability to build evidentiary reasoning within the framework of legal doctrine. The methodological limits of freedom in legal writing are considered, in particular: the balance between creativity and academic responsibility, normative restrictions and interdisciplinary openness. The views of leading jurists are analyzed - K.-L. von Bar, N. McCormick, F. Ost, G. Hart – on the criteria of permissible freedom in legal reasoning. Special attention is paid to the importance of free assessment as a condition for the innovation of legal science: the formulation of new hypotheses, criticism of positive law, overcoming doctrinal dogmatism, the development of interdisciplinary approaches.

It is concluded that the principle of free assessment of evidence performs not only an analytical but also a concept-forming function in legal writing. It provides methodological flexibility, epistemological openness and forms a space for critical legal thinking, which is necessary for the development of modern legal science in the conditions of the post-positivist era.

Key words: evidence, assessment of evidence, legal argumentation, legal science, academic writing, legal methodology, analytical thinking, legal doctrine.

Вступ. У сучасному правознавстві принцип вільної оцінки доказів посідає ключове місце серед методологічних констант, що формують епістемологічні обрії юридичного мислення як у сфері правозастосування, так і в межах академічного аналізу права. Якщо в контексті судового процесу цей принцип є нормативно позитивізованим інструментом, який забезпечує суду дискрецію в оцінці доказів на засадах внутрішнього переконання, сформованого за правилами логіки, досвіду та правосвідомості, то в академічному письмі він постає як складний ментально-аналітичний інструмент, що забезпечує якісну реконструкцію юридичних фактів, правових концептів і нормативної матерії через призму критичного осмислення.

Наукове осмислення доказів у праві виходить за межі формального встановлення істини чи підтвердження фактів: воно набуває характеру аналітичного інструменту, що дозволяє зчитувати право як відкриту, інтерпретативну систему. Вільна оцінка, у цьому контексті, не є проявом суб'єктивізму, а, навпаки, вимагає методологічної чіткості, ґносеологічної рефлексії та етичної відповідальності. Вона трансформується у форму філософсько-правового судження, де доказ – це не лише змістовний елемент, а й функціональна структура, що пов'язує правову норму, контекст її застосування та наукову інтерпретацію.

Юридичний дослідник, оперуючи принципом вільної оцінки, фактично здійснює акт інтелектуального «перекладу» правової реальності у терміни концептуального

дискурсу. У цьому процесі істинність не зводиться до простого верифікаційного критерію, а розглядається крізь призму аргументативної переконливості, логічної цілісності та міждисциплінарної валідності. Така модель пізнання права постулює необхідність відходу від позитивістського редукціонізму на користь комплексного, глибоко контекстуалізованого аналізу.

У своїй сутності принцип вільної оцінки доказів у науковому правничому дискурсі функціонує як аксіологічно й онтологічно обґрунтоване методологічне положення, яке дозволяє суб'єктові юридичного пізнання – досліднику – самостійно конструювати доказову базу своїх положень, здійснювати рефлексивну інтерпретацію джерел та формулювати наукові висновки, спираючись не на жорстко формалізовану доказову ієрархію, а на системну, логічно несуперечливу і науково верифіковану аргументацію.

У цьому значенні вільна оцінка доказів у правознавстві – це не лише інструмент, а передусім – форма наукової свободи. Вона створює умови для оновлення правових категорій, проблематизації догматичних конструктів і подолання концептуальних меж позитивного права. Саме завдяки цьому принципу юридична наука здатна бути не тільки описовою, а й трансформативною дисципліною, що впливає на формування правової свідомості, нормативної культури й демократичного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Юридичне дослідження, за своїм ґносеологічним змістом, є актом вторинної репрезентації правової реальності. Правознавець не створює нову юридичну дійсність, а інтерпретує ту, що вже існує у вигляді нормативних текстів, судових прецедентів, адміністративної практики або соціально-правових феноменів. Відтак, у центрі наукової правничої діяльності перебуває доказ як когнітивний об'єкт, що функціонує не як факт у матеріальному розумінні, а як смислово та логічно структурований фрагмент знання, що підлягає оцінці та інтерпретації [1].

У цьому контексті принцип вільної оцінки доказів виконує функцію своєрідного «фільтра» юридичного сенсотворення, який дозволяє досліднику виокремити релевантні факти та судження, зважити їхню правову значущість, провести критичний аналіз альтернативних підходів та, зрештою, побудувати правове судження, здатне претендувати на істинність в умовах плюралізму наукових позицій [2].

Юридична наука не є цілковито емпіричною дисципліною – вона комбінує позитивістські, нормативні, конструктивістські та аналітичні підходи, що вимагає гнучкої, але водночас структурно вивіреної методології [3, 4]. Саме в межах цієї складної методологічної системи вільна оцінка доказів виконує функцію забезпечення епістемологічної свободи дослідника – без якої наука про право втрачає свій критичний потенціал і перетворюється на описову дисципліну.

Принцип вільної оцінки доказів у юридичному академічному письмі передбачає інтелектуальну свободу дослідника, однак ця свобода не є абсолютизованою чи позбавленою меж. У науковому середовищі така «вільність» розуміється не як свавільність чи еклектичність мислення, а як методологічно керована автономія судження, що забезпечується дотриманням логіко-доказових норм, стандартів аналітичної аргументації та академічної доброчесності [5, 6]. У цьому сенсі доречно говорити про діалектичну єдність свободи й відповідальності як обов'язкових умов юридичної науковості.

Як наголошував К.-Л. фон Бар, свобода наукового мислення в праві повинна поєднуватися з інтелектуальною дисципліною: «Юрист-науковець має право мислити поза межами позитивного права, але його міркування не повинні виходити за межі того, що може бути обґрунтовано засобами юридичної логіки та доктрини» [7]. Цей підхід перегукується з концепцією Густава Радбруха, який вважав, що правове пізнання має уникати як нормативного абсолютизму, так і фактичного релятивізму, підтримуючи рівновагу між формальною раціональністю та ціннісною осмисленістю [8].

У свою чергу, німецький філософ права Теодор Віпрехт підкреслював, що межі свободи оцінки доказів у правознавстві окреслюються трьома умовами: по-перше, методологічною внутрішньою несуперечливістю; по-друге, об'єктивною перевірюваністю засад аналітики; по-третє, відповідністю нормативно-правовому контексту [9]. Ідеться про те, що будь-яке юридичне твердження, побу-

доване на підставі вільної оцінки, не може існувати поза раціональним дискурсом, а отже, повинне бути потенційно піддане раціональній критиці, реконструкції або запереченню.

У межах англосаксонської традиції особливої уваги заслуговують позиції Нейла МакКорміка, який наполягав на тому, що юридична аргументація, хоч і містить оціночний компонент, проте підпорядковується нормам раціонального обговорення: «Ми не вільні в тому сенсі, що можемо сказати будь-що; ми вільні у виборі між раціонально захищеними альтернативами» [10].

У франкомовній доктрині, зокрема у працях Франсуа Оста та П'єра Легро, стверджується, що наукова оцінка доказів у праві – це не акт індивідуального переконання, а структурована когнітивна операція, що передбачає застосування чітких критеріїв доказової сили, релевантності та логіко-нормативної інтеграції [4, 11]. У цьому контексті «вільність» мислення функціонує як внутрішня свобода дослідника критично ставитися до джерел, але в межах раціональної юриспруденції.

Водночас у постпозитивістській парадигмі, зокрема у працях Герберта Харта, підкреслюється, що наука права повинна мати відкриту текстуру. Це означає, що деякі поняття і навіть факти залишаються невизначеними до моменту інтерпретації, і саме наукове письмо заповнює ці прогалини через оцінку. Але така оцінка не повинна нехтувати консенсусом професійної спільноти чи визначеними методологічними процедурами [8].

Отже, логічна автономія дослідника обмежена: структурно – нормами наукового письма (послідовність, доказовість, несуперечність); методологічно – обраною дослідницькою парадигмою (позитивізм, герменевтика, критичне право тощо); академічно – стандартами доброчесності, зокрема точністю посилань, відсутністю маніпуляцій та адекватністю використаних джерел; етично – відповідальністю перед правовою реальністю та впливом висновків на подальше формування права [12, 13].

Таким чином, у юридичному академічному письмі свобода оцінки доказів – це підвищена форма пізнавальної відповідальності, що реалізується шляхом методологічно обґрунтованого судження, перевіреного на міцність логікою, етикою, доктриною та професійною культурою.

Особливої актуальності в академічному контексті набуває герменевтичне розуміння доказу – як текстуального об'єкта, який вимагає інтерпретації. Нормативний акт, судові рішення, міжнародний звіт, правова доктрина – усе це є потенційними доказами в академічному тексті, що потребують не лише фіксації, а й осмислення, контекстуалізації, порівняння. Вільна оцінка в цьому разі передбачає здатність автора працювати з множинністю значень, здійснювати де(ре)конструкцію усталених підходів, співвідносити окремі фрагменти права з його загальними принципами, історичним контекстом, ціннісною структурою [11, 13].

Цей герменевтичний вимір вільної оцінки є критично важливим для високорівневого академічного письма, оскільки забезпечує глибину аналітики, дозволяє долати нормативну поверховість та уникати механічного відтворення доктринальних кліше.

Принцип вільної оцінки доказів у юридичному академічному письмі виконує функцію методологічного каталізатора інтелектуального розвитку правничої науки. Саме завдяки йому відкривається простір для формулювання нових дослідницьких гіпотез, теоретичних інтерпретацій і нормативно-критичних реконструкцій, що дозволяє науковцям не лише відтворювати чинну правову доктрину, а й активно трансформувати її на основі осмисленого перегляду доказового матеріалу [14, 15].

У цьому сенсі принцип вільної оцінки виступає як гарантія інноваційності юридичної думки, оскільки забезпечує евристичну свободу дослідника – тобто можливість вийти за межі апіорних, усталених правових конструкцій і здійснити оригінальну, засновану на доказах реконструкцію або деконструкцію нормативних, інституційних або доктринальних положень [16].

Згідно з позицією німецького правознавця Райнхарда Циммермана, розвиток сучасного правознавства значною мірою залежить від здатності вчених «переосмислювати правові поняття, виходячи з нових соціальних реалій і доказів, навіть якщо це потребує критичного ставлення до позитивного права» [14].

Французький філософ права Франсуа Ост також підкреслював, що академічне письмо в галузі права не може

бути редуковане до простого реферування норм, оскільки «саме через смислову гру з текстами, через відкриття прихованих значень, через творчість інтерпретації право розкриває свій гуманітарний потенціал» [11].

У межах англо-американської традиції подібну думку висловлює Маркос Дагган у межах постпозитивістської школи юридичної критики [15]. Він зазначає, що наука права розвивається не завдяки накопиченню фактів як таких, а завдяки інтелектуальній роботі з їх контекстуалізації, ідентифікації прогалин, концептуальних розривів і суперечностей у праві. Принцип вільної оцінки – це механізм, що дозволяє побачити за формальною структурою норм – соціальну реальність, за риторикою правової легітимності – потенційну несправедливість, а за традиційною доктриною – можливість її еволюції.

Особливо актуальним цей принцип є в межах сучасної міждисциплінарної правової науки, де юридичне письмо все частіше виходить за межі суто догматичного аналізу й апелює до економіки, соціології, політології, психології, технологій тощо. Інтеграція таких знань у правову аргументацію вимагає нової гнучкості в роботі з доказами, вміння їх класифікувати, переосмислювати, відсіювати нерелевантні й будувати складні доказові ланцюги. Саме вільна оцінка дає змогу реалізувати цей потенціал, слугуючи як інструмент трансдисциплінарного мислення [4, 13].

Як влучно зауважує П'єр Легро, юрист у ХХІ столітті більше не може бути просто тлумачем нормативного тексту – він має бути архітектором нових правових змістів, що відповідають реальним потребам суспільства [4]. Академічне письмо, засноване на вільній оцінці доказів, створює умови для появи таких змістів: не як декларативних маніфестів, а як вивірених, структурованих і доказових наукових концепцій.

Не менш важливо, що вільна оцінка відкриває шлях для академічної смисливості – здатності висловлювати незручні для правозастосування істини, формувати альтернативні бачення конституційного устрою, політики кримінального покарання, регулювання приватної автономії тощо. Це особливо критично в умовах нестабільності правопорядку, трансформації державного суверенітету, воєнних конфліктів або глобалізаційного тиску, коли юридична наука покликана не лише обслуговувати право, а й випереджати його.

Таким чином, принцип вільної оцінки доказів – це основа інтелектуальної відкритості, методологічної креативності та критичної правничої культури, яка визначає майбутнє правової науки. Його застосування в академічному письмі створює умови для продукування не лише теоретичних моделей, а й практично релевантних правових рішень, що відповідають високим стандартам логіки, справедливості та прав людини [3, 12].

Висновок. Розглядаючи принцип вільної оцінки доказів у площині юридичного академічного письма, необхідно визнати, що йдеться не лише про технічний чи процесуальний інструмент, запозичений із судової прак-

тики, а про фундаментальну епістемологічну категорію, яка визначає характер правничого знання, його природу, методологію та функцію в правовій системі загалом. На відміну від формалізованих процедур судової оцінки доказів, академічне застосування цього принципу реалізується в умовах плюралізму методологій, відкритості до інтерпретацій, міждисциплінарності та наукової дискусійності, що уможливорює розширене трактування категорії «доказу» як смислово-інформаційної одиниці, інтегрованої в юридичний аналіз.

Вільна оцінка доказів у науковому дискурсі постає як системоутворювальний принцип критичного юридичного мислення, що дозволяє здійснювати складну інтелектуальну операцію зі співвіднесення фактичного матеріалу, правових норм, доктринальних концепцій і контекстуальних чинників із метою формування нових, науково обґрунтованих юридичних знань. Застосовуючи цей принцип, правознавець виявляє аналітичну самостійність, водночас перебуваючи в постійному методологічному контакті з вимогами внутрішньої логіки, доказової несуперечності, структурної аргументативності та концептуальної прозорості.

З епістемологічного погляду, принцип вільної оцінки в юридичному письмі виконує функцію методологічного «балансир» між нормативною передвизначеністю права та творчим потенціалом юридичної науки. Він дозволяє уникнути як догматичної редукції правових явищ, так і безмежної релятивізації знання, водночас зберігаючи критичну дистанцію від правозастосовного формалізму та від емоційно забарвленого юридичного активізму. Це робить його необхідною умовою не лише аналітичної валідності наукового тексту, а й гарантією його епістемічної легітимності в межах академічної правничої спільноти.

Окрім того, принцип вільної оцінки доказів у юридичному письмі сприяє оновленню інструментарію правового аналізу та трансформації самої структури юридичного мислення – від описово-догматичного до аналітично-рефлексивного. У цьому сенсі він відкриває простір для методологічного експерименту, зокрема інтеграції якісних і кількісних методів, використання наративного аналізу, кейс-стаді, правової герменевтики, критичної теорії права та правового порівняння. Такий підхід дозволяє юридичній науці не лише адаптуватися до викликів сучасного світу, а й зберігати свою концептуальну автономію в умовах постпозитивістської епохи.

У підсумку, принцип вільної оцінки доказів у юридичному академічному письмі виконує складну і багаторівневу функцію: він є водночас евристичним інструментом, що стимулює відкритість правового пізнання; методологічною нормою, яка забезпечує наукову якість та інтелектуальну доброчесність аналітичних суджень; а також етичним орієнтиром, який визначає відповідальність автора перед науковою та професійною спільнотою. У цьому полягає його унікальна цінність як принципу, що формує не лише зміст юридичного тексту, а й культуру правового мислення загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alexy, R. *Theory of Legal Argumentation: The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
2. Atienza, M. *Argumentation in Law*. Dordrecht: Springer, 2005.
3. Dagan, M. Post-Positivist Legal Theory and Legal Argumentation. *Journal of Legal Analysis*, 2021.
4. Engisch, K. *Die Logik der Rechtswissenschaft*. Berlin: Walter de Gruyter, 1964.
5. Feteris, E. T. *Argumentation in Law: A pragma-dialectical perspective*. Dordrecht: Springer, 2017.
6. Hart, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press, 1961.
7. Legrand, P. European Legal Systems Are Not Converging. *International & Comparative Law Quarterly*, 2019, Vol. 45, No. 1, pp. 52–81.
8. McCormick, N. *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1978.
9. Ost, F. *La preuve en droit privé*. Paris: Montchrestien, 2005.
10. Perelman, C., Olbrechts-Tyteca, L. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1969.
11. Raz, J. *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
12. Tarello, G. *Law and Logic*. Dordrecht: Reidel, 1980.
13. Toulmin, S. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
14. Twining, W. *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
15. von Bar, C.-L. Legal Method and Legal Interpretation. In: *Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
16. Zimmermann, R. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
 Дата публікації: 28.11.2025